

В'ячеслав Яремчук

ПОЛЬСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ
ТА УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В ГАЛИЧИНІ
(КІНЕЦЬ ХІХ — 1914 Р.)

Стаття присвячена проблемі створення польської національної партійної системи в Галичині та стратегії польських політичних партій у руслі польсько-українських взаємовідносин щодо вирішення українського питання.

Viacheslav Yaremchuk Polish political parties and ukrainian issue in Galichina (end XIX — 1914 e.). This article is dedicated to the problem of polish national party system in Galichina and the strategy of polish parties in the view of polish-ukrainian relation regarding the solution of Ukrainian issue.

Польсько-українські відносини значною мірою визначили шляхи історичної долі обох народів. Як зазначав з цього приводу І. Лисяк-Рудницький, незважаючи на численні приклади співпраці, поляки й українці не спромоглися побудувати своїх політичних взаємин на задовільних, тим більше на міцних підвалинах. Логічним результатом цього стали затяжні польсько-українські конфлікти, які мали катастрофічні наслідки для обох народів¹. Особливе місце в історії польсько-українських відносин на зламі ХІХ–ХХ ст. займала Галичина, яка в умовах конституційної австрійської системи відігравала роль П'ємонту, «національного святилища» обох народів.

Політичне структурування польського та українського суспільств, створення політичних партій та національних партійних

систем призвело наприкінці ХІХ ст. до стрімкого загострення етнічного конфлікту в Галичині, що змусило польський політичний табір приступити до вироблення стратегії щодо українського питання. Незважаючи на те, що кожне з існуючих на той час польських політичних угруповань мало стосовно згаданої проблеми власну тактику, спільним знаменником для них залишався фактор «польської солідарності», прагнення захистити польські інтереси в Східній Галичині. Виходячи з цього, в охопленій міжетнічним суперництвом провінції партійно-політичне життя групувалося не за «соціально-політичним», а за «національно-політичним» принципом. Наприкінці ХІХ ст. польські партійно-політичні структури були значною мірою диференційовані, розвиваючись у рамках трьох напрямів: консервативного, ліберально-демократичного та радикально-соціалістичного. В Галичині існувало два центри польського політичного руху — львівський та краківський, які, окрім конкуренції між собою, мали певну специфіку у ставленні до українського суспільно-політичного організму краю².

Починаючи з 70-х рр. ХІХ ст. провідну роль у польському суспільно-політичному русі відігравав консервативний табір, який представляли два угруповання — краківське об'єднання станьчиків та східногалицькі подоляки. За підтримки Відня станьчики, які прагнули стати загальнопольською національною організацією, зайняли міцні позиції у Віденському парламенті та уряді, Галицькому сеймі. До моменту створення ліворадикального суспільного руху станьчики залишалися єдиним політичним польським угрупованням, яке в руслі антипанславистської позиції схилилося до визнання українців як етносу, українського суспільно-політичного руху, що за умови визнання польської цивілізаційної вищості створювало ґрунт для національного діалогу. Через віддаленість від безпосереднього зіткнення міжетнічних інтересів краківські консерватори прагнули не втручатися у складний перебіг польсько-українських відносин у Східній Галичині, демонструючи, у свою чергу, позбавлену панічного страху готовність пошуків порозуміння з українцями³.

Відверто антиукраїнські позиції займало консервативно-поміщицьке угруповання «подоляків» — провідної сили у Східній Галичині, яке розцінювало себе в руслі багатовікового польсько-українського протистояння на порубіжжі виразником «відпорної» політичної свідомості. Маючи на меті зміцнення автономних прав Галичини, подоляки, спираючись на ідею цивілізаційної місії

Польщі на Сході, прагнули захистити й «історичні права шляхти на Русі». Через це вони виступали проти будь-яких реформ, які могли порушити існуючий стан суспільних та економічних відносин. Використовуючи всі наявні засоби, в тому числі парламент та сейм, вони намагалися утримати домінуюче становище в українському середовищі Східної Галичини, передусім перед зростаючим українським суспільно-політичним рухом. Антиукраїнська позиція подоляків у черговий раз була продемонстрована наприкінці ХІХ ст. З відставкою прем'єр-міністра К. Бадені, одного з творців «нової ери» (1890 р.), у 1898 р. намісником Галичини призначається представник подоляків граф Л. Пінінський, що призвело до згортання попередньої урядової програми польсько-українського примирення.

Специфіка соціально-економічного розвитку Галичини, нерозвинутість буржуазних прошарків суспільства наклали суттєвий відбиток на польський ліберально-демократичний табір, який практично знаходився в «тіні» консерваторів. Маючи намір очолити польський суспільно-політичний рух, що передбачало проведення соціально-економічних та політичних реформ, ліберал-демократи були вимушені звернути увагу й на проблему польсько-українських стосунків, що мало не лише оздоровити суспільну ситуацію, але й збільшити сили останніх. У галузі польсько-українських відносин ліберали зайняли свою «нішу» між станьчиками (часткові поступки), подоляками (конфронтаційна тактика) та соціалістами (вирішення української проблеми як похідної у зміні політичного устрою). Відкинувши постулати історичної Польщі, вони прагнули будувати стосунки з українцями на толерантних засадах, що передбачало взаємний компроміс. Однак це польсько-українське порозуміння бачилося ними через призму польської цивілізаційної місії (відновлення політичної та духовної унії), застосування принципу опікунства⁴, що сприймалося українськими лідерами доволі суперечливо.

У практичному житті ліберальні демократи прагнули зблизитися з українськими народовцями, розглядаючи їх як безпосередніх союзників у боротьбі проти політичної шляхетсько-консервативної монополії влади та москвофільства. В руслі цього вони ініціювали ідею польсько-української угоди, яка передбачала надання певних поступок українцям⁵. Згадана спілка мала далекообіцяючі наслідки, адже її учасники, що знаходилися в опозиції, мали шанс очолити національно-політичні рухи й замінити собою

консерваторів та москвофілів. Першим кроком у формалізації відносин мали стати спільні дії лібералів та народовців під час сеймових виборів 1883 р. Однак народовці в умовах антипольських настроїв в українському суспільстві виявилися неготовими скористатися допомогою польського союзника. Натомість вони обрали тактику зближення з москвофілами, яка передбачала консолідацію дій під гаслом протистояння польським шовіністичним силам. Польсько-українсько-австрійське порозуміння 1890 р. («нова ера»), яке на ряд років визначило умови співпраці між польськими консерваторами та народовцями, остаточно «вибило» у лібералів ґрунт для співпраці з українською стороною.

Не поліпшила ставлення поляків до українського питання і значна демократизація польського суспільства. Як відзначав з цього приводу М. Лозинський, «та демократизація йде в тім напрямі, що разом з нею демократизується національна ідеологія польської шляхти, ідеологія польського панування над українським народом», і коли в Речі Посполитій над українським народом панувала польська аристократична верхівка, то «тепер до участі в тім пануванню ... допущені щораз ширші круги польської суспільності»⁶.

На зламі XIX–XX ст. помітною силою Галичини стала польська Національно-демократична партія (ендеки, остаточно формалізована у 1897 р.), яка займала правонаціоналістичні позиції. Виходячи з того, що структурні підрозділи партії та близьких до неї організацій діяли в еміграції, на польських землях, поділених між трьома державами, вона набула всепольського характеру. В Галичині ендеки мали найбільш сприятливий ґрунт для своєї діяльності, розглядаючи австрійську провінцію як польський П'ємонт у справі відбудови Польщі. Національні демократи спромоглися досить швидко поширити свої впливи на середні верстви польського населення, частину інтелектуальної еліти та бюрократії⁷.

Національні демократи зайняли шовіністичну позицію щодо українців («Niema Rusi, jest tylko Polska albo Moskwa»), вбачаючи в їх національному русі небезпеку для відродження Речі Посполитої⁸. Наслідком такої тактики стала суттєва зміна характеру польсько-українських відносин у Галичині. Як зазначав відомий польський громадсько-політичний діяч Л. Василевський, приклади підтримки українського суспільного руху з боку польських демократичних кіл, селянства, що надавало йому характер загальної суспільно-політичної боротьби з феодальною олігархією

краю, яка монополізувала в своїх руках владу й проводила її без національної різниці, відійшли у минуле. Завдячуючи національним демократам, що перетворилися на «найреакційніше політичне угруповання в Галичині», провідним гаслом польської політики в Східній Галичині став захист польського «*stanu posiadania*», який набув характеру тотального протистояння з українцями. Відтепер у руслі «польсько-українського зближення» могло йти-ся лише про дріб'язкові концесії українцям, однак у жодному разі не торкатися кардинальних зрушень, зокрема запровадження загального виборчого права чи аграрної реформи⁹. Ці заходи, які проводилися під шовіністичним гаслом «*Zadnych ustępstw narodowych dla Ukraińców!*», поширювалися не лише на суспільно-політичну сферу, але й релігійну, культурно-освітню, господарську, що мало підірвати позиції українства на власних етнічних теренах Східної Галичини¹⁰.

У руслі проблеми перспектив польсько-українського порозуміння показовим було ставлення національних демократів до українського суспільно-політичного руху в Росії доби революції 1905–1907 рр., яке висунуло на порядок денний імперії Романових українське питання. Розгортання українського визвольного руху в Наддніпрянській Україні, в свою чергу, змінювало й зміст українського питання в Галичині, виносячи його далеко за межі «польсько-галицької» проблеми. Доволі незначні здобутки українців Наддніпрянської України давали привід ендекам висловлювати сумніви у державотворчих потенціях українського народу взагалі, а також докорінного перегляду їх «надмірних апетитів» в Австрії. В категоричній формі відкидалися й будь-які спроби налагодження взаємодії польських та українських політичних сил в Росії, що мало сприяти польсько-українському порозумінню. За висновком польського публіциста В.Фельдмана, такою нерозважливою політикою ендеки втрачали союзників не лише в Австрії, але й Росії (в тому числі й Державній думі), симпатиків у Європі¹¹.

На початку XX ст. українське питання призвело до розколу в польському політичному таборі. Перебуваючи в опозиції до тактики станьчиків стосовно часткового задоволення національно-культурних домагань українців, ендеки зближуються з подоляками. Це угруповання було спрямоване на затятий опір будь-яким національним здобуткам українців. На початку XX ст. вони переходять до тактики підтримки давно збанкрутілого галицького москвофільства, намагаючись таким чином послабити впливи

новітніх українських партій (УНДП, УСДП, РУРП). Не виключено, що польські шовіністи в черговий раз прагнули скомпрометувати українців перед Віднем, звинувачуючи їх у поширенні російських настроїв¹².

Наприкінці ХІХ ст. в польському середовищі Галичини організаційно та ідейно зміцніли ліворадикальні демократичні рухи, які, окрім антишляхетського спрямування, прагнули вирішення й українського питання, що створювало підстави для формування інтернаціонального лівого політичного блоку. Гасла рівноправності українців підтримали польські соціал-демократи та демократичний селянський рух (людовці), які як політичні партії були формалізовані в останньому десятилітті ХІХ ст. Однак згадані малопотужні робітничо-селянські партії були неспроможні вплинути на зміну загального антиукраїнського вектора польського політичного табору.

Спіраючись на попередні здобутки соціалістичного руху, наприкінці 1890 р. у Львові створюється Галицька робітничка партія (ГРП). На виникнення ГРП, її ідейне та організаційне становлення безпосередній вплив мали видатні українські діячі — М. Драгоманов, І. Франко, М. Павлик, а також створення української радикальної партії — РУРП¹³. Виходячи з того, що від моменту заснування ГРП формувалася на інтернаціоналістських засадах, складаючись з польського, українського та єврейського робітництва, українські радикали розглядали її як найближчого союзника¹⁴.

У 1892 р. ГРП перетворюється на крайову Соціал-демократичну партію Галичини (згодом — Соціал-демократичну партію Галичини і Сілезії, СДПГіС), автономну частину загальноавстрійської СДРПА. Новостворена партія приділяла велику увагу налагодженню більш тісних зв'язків з РУРП. Водночас, у діях СДПГіС виявилися і розбіжності з українськими соціалістами. Зокрема, лідер партії І. Дашинський піддав критиці ідейні засади РУРП (як не соціалістичні), доводив, що соціалістичний рух у Галичині має виразний «польський характер». Незважаючи на існуючі проблеми, протягом 1892–1895 рр. СДПГіС та РУРП неодноразово проводили спільні акції (віча, першотравневі демонстрації, виступи в пресі тощо), які зводилися до трьох головних завдань — 8-годинного робочого дня, свободи преси та запровадження в Австрії загального виборчого права.

Однак згодом непорозуміння між українськими радикалами та польськими соціалістами значно посилювалися. Кризовий стан

у відносинах був викликаний трансформацією СДПГіС в «польську» робітничу партію. В таких умовах РУРП в середині останнього десятиріччя XIX ст. була вимушена перейти до тактики, яка йшла врозріз з попередньою, й підтримала ідею створення цілком окремої Української соціал-демократичної партії. Кінцевим актом організаційного розмежування українських та польських соціалістів стало утворення у 1899 р. УСДП та переформатування СДПГіС у Польську соціал-демократію.

Стосунки між спорідненими партіями виявилися доволі непростими¹⁵. Вони дедалі відчутніше розходилися між собою з проблеми, яка була похідною програми СДРПА щодо трансформації Австрії на федерацію «національних автономних територій». Виходячи з все наростаючої ескалації польсько-українського протистояння, УСДП, подібно до інших українських партій, бачила вирішення українського питання у поділі Галичини за етнічною ознакою на дві окремі провінції. У свою чергу, польські соціал-демократи всіляко обходила згадану проблему¹⁶. В організаційному плані остання значною мірою і надалі «поглинала» український соціал-демократичний рух, спираючись на його кадри (робітництво, партійні функціонери) в Східній Галичині.

Досить помітно еволюціонувала до антиукраїнського табору й партія людовців (створ. у 1895 р., згодом Польське Стронніцтво людове). В перший період своєї діяльності партія, об'єднавши широкі кола польського селянства та «поступової» інтелігенції, виступала з програмою соціальних та демократичних реформ у Галичині, боротьби проти поміщицького визиску, залучення селянства до участі в парламентській діяльності, що сприяло налагодженню тісних стосунків з українськими радикалами. Тісне співробітництво українських партій виявилось й під час виборчих кампаній, починаючи від сеймових виборів 1895 р. Однак з часом людовці все більше підпадали під вплив пануючих у регіоні консерваторів, згодом ендеків, які прагнули залучити їх до загальнопольського табору, через що за визначенням польської дослідниці В. Найдус, їх тактика щодо українського національно-визвольного руху характеризувалася як «далекосяжні вагання». Це виявилось і в тактиці людовців у рамках парламенту чи сейму на початку XX ст., коли її представники почали виступати проти надання окремих урядових поступок українцям, навіть у галузі освіти, розширення вжитку української мови в урядових установах, Львівському університеті тощо¹⁷.

Особливу напругу в польсько-українських взаєминах викликало запровадження загального виборчого права до Віденського парламенту у 1907 р., що практично вперше відкривало можливість українському народу стати чинним суб'єктом політичного поля імперії. З цього часу реальна загроза польському «*stanu posiadania*» в Галичині стала тим наріжним каменем, який остаточно розвів польські та українські політичні партії у ворожі один до одного табори. Польські партії на теренах Східної Галичини, окрім соціал-демократів, дії яких у відстоюванні постулатів рівноправності народів були зведені майже нанівець, виступили єдиним консолідованим табором під гаслами національної солідарності, що практично означало підпорядкування національній ідеології шляхетської Польщі.

Вибори до парламенту, які відбулися весною 1907 р., принесли цілком прогнозовані наслідки щодо царини польсько-українських стосунків. Уперше за останні понад п'ятдесят років від Галичини до парламенту потрапило 27 представників українських партій¹⁸. Доволі численна парламентська фракція з початком роботи парламенту виголосила політичну декларацію, яка, окрім державницько-соборницьких гасел, вимагала створення української галицько-буковинської автономії, проведення виборчої реформи до Галицького сейму¹⁹. Зрозуміло, що така наступальна тактика українських парламентаріїв, підтримана широким загальним суспільством, викликала з боку польських партій лише намір досягнути реваншу.

Особливо небезпечним для поляків стало те, що саме життя висунуло на порядок денний необхідність запровадження загального виборчого права до Галицького сейму, що могло істотно порушити польське домінування. Розуміючи це, вибори до Галицького сейму на початку 1908 р., який мав провести реформу сеймового законодавства, перетворилися на головну політичну подію провінції. Польські партії, окрім соціал-демократів, за сприяння крайової адміністрації виступили на виборах єдиним блоком. Застосування адмінфактора та численних порушень виборчого права, прямі фальсифікації призвели до того, що до нового сейму потрапило лише 12 представників українських партій (УНДП та РУРП), які, окрім пануючого Польського кола, мали протистояти ще й ворожій москвофільській фракції. Логічним наслідком виборів, які українська сторона розцінювала як цілковитий і несподіваний проґраш, став політичний замах українського студента М. Січинського на А. Потоцького в квітні 1908 р. Ця подія ще більше загострила

польсько-українське протистояння, викликала велике занепокоєння у Відні. Новий намісник Галичини, представник краківських консерваторів М.Бобжинський напружував усі зусилля заради оздоровлення ситуації, яка на практиці зводилася головним чином до запровадження сеймової виборчої реформи. Згадана тема на наступні роки стала провідною в політичному житті, діяльності політичних партій і уявлялася єдиною можливістю розв'язання суспільно-політичні проблеми краю²⁰.

У рамках виборчої реформи наміснику вдалося схилити помірковані сили обох національних таборів до переговорного процесу, однак їх перший раунд, який відбувся влітку 1908 р., завершився безрезультатно. Переговори засвідчили діаметрально протилежні підходи сторін до виборчого законодавства, через що вони тривали з різною інтенсивністю аж до початку 1914 р. Щодо позицій сторін Українські політичні партії та їх сеймове представництво пропонували провести виборчу реформу таким чином, щоб вона гарантувала українцям принаймні третину мандатів. Натомість проекти пронамісницького блоку М. Бобжинського, ендеків, людовців передбачали представництво українців у сеймі в межах 16%, 18%, 26%, відповідно²¹. Надалі переговорний процес навколо виборчої реформи був взагалі зірваний польською стороною, що призвело до напруження політичної ситуації не лише в Галичині, але Австрії загалом. Постійне ігнорування Польським колом українських вимог спричинилося до того, що наприкінці 1909 р. нечисленна українська фракція розпочала зриви (технічна та шумова обструкція) засідань сейму. Ці дії були підтримані українськими депутатами у Віденському парламенті. Робота сейму була цілковито заблокована українцями і в наступному році, що призвело до його розпуску наприкінці 1910 р. Безрезультатно переговори щодо виборчої реформи точилися і надалі. Лише за втручання офіційного Відня польська більшість Галицького сейму на початку лютого 1914 р. все ж таки ухвалила новий компромісний виборчий закон, згідно з яким українцям гарантувалося 27,2% мандатів, розширення їх представництва в сеймових комісіях.

Незважаючи на те, що згадана виборча реформа лише частково розв'язувала українську проблему, її втілення мало докорінним чином зміцнити позиції українців у політичному житті Галичини. Досягнуті домовленості розцінювалися українським поміркованим проводом як значний політичний успіх, перші кроки до поділу провінції на національні частини. На переконання лідера УНДП

К.Левицького прийняття нового сеймового виборчого законодавства стало перемогою обох народів — українського та польського, які прагнули до демократії та справедливості²². Однак цей процес зміцнення політичних позицій українців було перервано Першою світовою війною, що, у свою чергу, відкрило новий період у польсько-українських відносинах.

¹ Див.: Лисяк-Рудницький Іван. Польсько-українські стосунки: тягар історії // Лисяк-Рудницький Іван. Історичні есе. В 2 т. — Т. 1. / Пер. з англ. — К.: Основи, 1994. — С. 83, 84.

² Див.: Аркуша Олена. Галицький сейм: виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. / НАН України, Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича. — Львів, 1996. — С. 22.

³ Див.: Мудрий Мар'ян. Формування новочасної національно-політичної культури українського суспільства Галичини (проблема зовнішніх моделей) // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Львів: ЛНУ ім. Ів. Франка, 2003. — Вип. 38. — С. 121–124.

⁴ Див.: Мудрий Мар'ян. Польські ліберал-демократи та українське питання в Галичині у 80-х рр. XIX ст. // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Львів: ЛНУ ім. Ів. Франка, 1997. — Вип. 32. — С. 100, 101, 105.

⁵ Див.: Najdus Walentyna. Szkice z historii Galicji. — Tom I. Galicja w latach 1900–1904. — Б.м.: Książka i Wiedza, 1958. — S. 81.

⁶ Лозинський Михайло. З австрійської України: Польсько-українські відносини і соймові вибори // Літературно-науковий вістник. — 1908. — Т. ХІІ. — Кн. ІІ. — С. 416.

⁷ Див.: Павко Анатолій. Особливості становлення партійно-політичної системи в Східній Галичині наприкінці XIX століття. — К.: Т-во «Знання» України, 2001. — С. 78, 79.

⁸ Див.: Красівський Орест. Українсько-польські взаємини в 1917–1923 рр. — К.: ІШіЕНД, 2008. — С. 102; Feldman Wilhelm. Stronictwa i programu polityczne w Galicyi. 1848–1906. — Kraków: Spółka nakładowa «Książka», 1907. — S. 202.

⁹ Див.: Wasilewski Leon. Ukraina i sprawa ukraińska. — Kraków: Spółka nakładowa «Książka», б.д. — S. 170; Najdus Walentyna. Szkice z historii Galicji. — S. 80, 81.

¹⁰ Див.: Najdus Walentyna. Podłoże ruchu burżuazyjno-demokratycznego w Galicji w przededniu rewolucji 1905–1907 roku // Przegląd historyczny. — Warszawa. — Т. XLVI. — Zeszyt 1–2. — 1955. — S. 64; Wasilewski Leon. Назва праця. — S. 171, 176.

¹¹ Див.: Feldman Wilhelm. Вказ. праця. — S. 207.

¹² Див.: Аркуша Олена. Міхал Бобжинський та українське питання в Галичині // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Львів: ЛНУ ім. Ів. Франка, 2000. — Вип. 35–36. — С. 178, 182; Wasilewski Leon. Вказ. праця. — S. 176, 177.

¹³ Див.: Химка Джон-Пол. Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860–1890). — К.: Основні цінності, 2002. — С. 97, 103, 136; Hornowa Elzbieta. Названа праця. — S. 112.

¹⁴ Робітнича партія в Галичині // Народ. — 1890. — Ч. 23. — 1890. — С. 371.

¹⁵ Див.: Бачинський Юліан. Взаємні відносини соціал-демократичних партій, української і польської, в Східній Галичині. — Львів: Накладом автора, 1910. — С. 6, 7.

¹⁶ Див.: Najdus Walentyna. Szkice z historii Galicji. — S. 83–85; Лозинський Михайло. Становище польських і великоруських соціалістичних партій до українського питання // Літературно-науковий вістник. — 1906. — Т. XXXIV. — Кн. V. — С. 250.

¹⁷ Див.: Najdus Walentyna. Szkice z historii Galicji. — S. 82, 83.

¹⁸ Див.: Жерноклєєв Олег. Українська соціал-демократія в Галичині: нарис історії (1899 — 1918). — Вид. 2-е, доп. — К.: Основні цінності, 2000. — С. 71.

¹⁹ Правно-державне застереження // Діло. — 1907. — 22 н.с. червня. — С. 1; Лозинський Михайло. Перший виступ українських послів в австрійським парламенті // Рада. — 1907. — 13 червня. — С. 1.

²⁰ Див.: Buszko J. Sejmowa reforma wyborcza w Galicji 1905–1914. — Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1956. — S. 266.

²¹ Див.: Михальський Юрій. Польська суспільність та українське питання у Галичині в період виборів 1908 р.: З історії польсько-українських стосунків. — Львів: Каменярь, 1997. — С. 36, 37.

²² Див.: Левицький Кость. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914: з ілюстраціями на підставі споминів і документів. — Часть друга. — Львів: Накладом власним, друкарня оо. Василіян у Жовкві, 1927. — С. 687.